

ՓԱՐԻՍԵՅԻՈՒԹԻՒՆԸ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Մեր վաղեմի ծանօթ պ. Նիկ. Քարամեանցը մի առանձին արածուածութիւն է ձեռք բերել՝ «Մուրճ»-ի էջերում իւր անունը երբեմնապէս չի առաւելած տեսնելու Բալց, աւաղ, ալդ արտօնութիւնը ծանր մեղքերով է գնւած։ Մօա մի աարի սորանից առաջ պ. Նիկիէ Մաղաթեանցն էր նկղութիւն քաշել ալս ամսագրի էջերում մերկացնել պ. Քարամեանցի գիտնականութեան զիմակը, փաստերը ձեռքին ցոլց տալով «Արձագանք»-ի քննադատի ալն մի չտակութիւնը, որ ալսապէս նա չէր կարող անւանել քան ա չքակա պուծ իււն։ Ալդ մասին ես լղում եմ ընթերցողներին «Մուրճ» 1890 թ. № 6։ Անցեալից ուրեմն միալն ալսքան։

Բալց պ. Քարամեանցը ալդքանով չի գոհանում, ալ նա ուղում է ապացուցել, որ ուսումնական վիճարանութիւնների մէջ՝ նա աւելի ես մեծ հունարներ ունի ցոլց տալու, հունարներ, որոնք թանկագին ես հէնց ալն պատճառով, որ մեր դրական շուկայում անգամ հազագիւտ ես։ Դա է՝ փարիսեցիութիւնը քննադատութեան մէջ։

Ինչու մէ է բանը։ Նորերումս ես հրատարակեցի մի գիրք «Արեւելեան ազգերի հին պատմութիւնը» վերնագրով։ Գրքի չառաջարանում աւսած է, թէ ես ալդ գիրքը նշանակում եմ թէ դպրոցների և թէ ընդհանուր ընթերցանութեան համար։ Պարոն Ն. Քարամեանցը, սակալն, «Արձագանք» թերթի № 24-ում գրում է իմ ալդ գրքի մասին մի քննադատութիւն կամ գրախօսական մի լօղւած, որի մէջ նա ամեն ջանք է գործ դնում համոզանելու թէ հասարակութիւնը և թէ ի հարկէ մեր դպրոցական լիւիսանութիւնը, թէ իմ ալդ գիրքը, ալնապէս ինչպէս նա կալ, վնասակար գիրք է, հետեապէս չը ալտք է մուտք գործէ մեր գպրոցները։

Ամենքը ինձ հետ կը համաձայնեն, որ մի դասագրքի մասին չի կարելի աւելի ծանր խօսք աւել։ Արձագանքի քննադատը իմ դասագիրքը գտնում է միասակար։

Ինչու համար, կը հարցնեն մեղ։ Թերես որովհետե նոլն Նիւթի մասին հալոց դրականութիւնը ունի աւելի լաւ գրքեր? Ոչ, ալդ նա չի աւսում։ Ընդհակառակը, նա գտնում է, որ գրքի պատմական մասը ներկալացնում է պատմական հետադասութիւնների վերջին խօսքը. նա գտնում է որ

գրքում պատմած աւանդութիւնները կրթիչ նշանակութիւն ունեն. նա գտնում է որ նիւթի դասաւորութիւնը աշակերտների համար ւարժար է և ալլն: Ալլ բոլորը նա ասում է. բալց նա ալլ ասում է միանգամայն հարեանցօրէն, իբր երկրորդական նշանակութիւն ունեցող մի բան: Ալլ բանի վերաւ, որ և ամենակարևորն է, նա չի ծանրանում, որովհետև ձեռնտու չի գտնում մի գրքի գլխաւոր կէտերի վերաւ խօսելը: Այլ ալլ աստիճանի երկրորդական է «Արձագանք»-ի քննադատի համար գրքի բովանդակութիւնը, որ իւր չօղածի մէջ ոչ մի պատմական սխալ ցուց չը տալով, նոյն իսկ չալոնելով թէ գրքի ոլաամական մասը գիտութեան հաստատուն եղբակացութիւններն է ներկայացնում, աճեռամենայնիւ, իւր բոլոր ասածների և գրականացութիւնն անկող, նա հարկ է համարում պնդել, թէ իրանական կրօնը իմ գրքում իբր ճապաղ է և անճիշտ! Բալց մի հատ ապացոյց պատմածի անճշտութեան—բնաւ չը պէտք է որոնել չօղածի մէջ: Այս հասկանում եմ, որ կարելի էր պնդել, թէ գրքի մէջ բոլորը չի ասած, ինչ կարելի էր ասել, եթէ մտադրած լինէի իրանական կրօնի վերաբերմամբ ամեն ինչ քաղել Ռաուլինտոնի, Լէլարդի, Օպպէրաի ու Լընորմանի չալոնի աշխատութիւններից, բալց մանաւանդ Շպիլգէլից (Eränisches Alterthumskunde). Բալց դալ ու խորախորհուրդ կերպով ասել թէ իմ գրքում պատմածը անճիշտ է, և մի հատ ապացոյց չը բերել թէկուզ հէնց 'Իարմշտէտիցի վերցնելով ալլ ապացոյցը,—ալլ առեւապն անբարեխղճութիւն է:

Բալց կրկնում եմ՝ պատմածի անճշտութիւնը բնաւ չի ցաւեցնում «Արձագանք»-ի քննադատին. և ոչ էլ ուրախացնում են նորան գրքի պատմական մասի արժանաւորութիւնները: Իմ գիրքը նա վնասակար է համարում միանգամայն ալլ պատճառներով: Պատմութիւնը նորան չի հետաքրքրում, թէ և նա պատմական գիրք է քննադատում. ալն, ինչ ալլպիսի քննադատներին հետաքրքրում է՝ հեղինակի անձնաւորութիւնն է. և որովհետև ալլ անձնաւորութիւնը թէ Արձագանքին և թէ մասնաւորապէս Վարամանցին շատ չալոնի մարդ է—ուրեմն նրան հարկաւոր է թէկուզ նիւթի կողմից իրան չը հետաքրքրող մի գիրք ալլպիսի կողմերից բռնել, որոնք հալլ նեարդերին աւելի հեշտութեամբ կարող են խօսել: Այլ ալլ մարդիկ փորձից գիտեն որ հալլիրս մէջ ամենից գիտունը արդէն նա է, ուր ամենից շատ խօսում է ուրիշ գրողների լեզուի սխալներն ի մասին, ինչ կուղ սխալ հօշակեն թէ իսկական սխալները և թէ ոչ սխալները:

Մի ալլպիսի դարէջըմնում, որպիսին ալմ է, հրք հալլց աշխարհիկ լեզուն իւր վերջնական, կամ ալլպէս ասած իւր կլասիկական կերպարանքը չի ստացած, ալլ ընդհակառակը, դրականութեան մեծ աղբատութեան և լեզուի հանճարների կատարեալ բացակայութեան պատճառով մեր լեզուն ղեռ ևս իւր դարդացման շրջանների մէջն է, ոչինչ չկալ աւելի հեշտ, քան քննադատել իրար լեզուն: Ալլ ղեռ ևս ի հարկէ մեղ իրաւունք

չի տալիս պնդելու, թէ իբր մեր լեզուն ոչ մի կանոն չունի և կամ իբր ալդ պատճառով ամեն մի կամայականութիւն ներելի է. բայց մի բան ինձ համար հաստատ է. և ալդ հաստատ բանը ալն է, որ մեր աշխարհիկ լեզուի վերաբերեալ վէճերում նոքա, որոնք բաւականաչափ ուղիղ մտածել, ապա ուրեմն և բաւականաչափ ուղիղ նախադասութիւններով խօսել չը գիտեն, ալդպիսի պարոնները պէտք է լեզուները կարճ պահեն, խօսքը թողնելով նրանց, որոնք աւելի քիչ են մեղանչում ճիշտ մտածողութեան, ուրեմն և լեզուի աւելի մեծ կանոնաւորութեան դէմ: Ալդ առաջին կարգի մարդկանց չաճախ խառնելը լեզական վէճերի մէջ աւելի փնաս է բերում լեզուի մշակութեան դործին, քան օգուտ: Բայց որ չատկապէս «Արձազանք»-ի քննադատ պ. Ն. Վարամեանցը ալդ տեսակներիցն է, դորա մէջ ես աւելի ևս համոզում եմ, կարդալով «Մուրճ»-ի խմբագրութեանը հասցրած մի դրութիւն, որ ես ղետեղում եմ ստորև. ալդ գրութիւնը ակներև ապացոյցներ է բերում պ. Ն. Ք. ի լօղածի անգրադէտութեան, այսինքն ալն մարդու, որը ալդքան հեղինակօրէն սիրում է քննել ուրիշների լեզուն և մանաւանդ մի մարդու, որը իւր ամբողջ քննադատական ուժը լեզուի և նոյն իսկ տպագրական սխալներ զտնելու մէջն է որոնում: Անշուշտ՝ դա ևս մի ծառալութիւն է, երբ մասնացոյց են լինում լեզուի կամ գործածած ոճերի թերութիւնների վերաբ. Բայց չի պահանջում, որ հեղինակին մի երկու չնչին ծառալութիւններ անելու պատրւակով՝ գրականութեանը փնասենք, և ես պնդում եմ, որ երբ լեզուի մասին խօսողները Քարամեաններ են, նոքա զօռ են տալիս իրանց գլխին, և նոյն իսկ զանազան միջոցների են դիմում, որ անպատճառ մի սխալ ցոյց տան, լեզուի մի սխալ ցոյց տալու համար նոքա հողի են տալիս. նոքա մինչև անգամ ստիպւած են տեսնում իրանց ակնալեռնի կերպով ստել: Օրինակներ: Պր. Քարամեանցին դիցուք հարկաւոր է մի օրինակ ևս բերել ցոյց տալու համար Արասխանեանցի լեզուի սխալները: Եւ դիցուք նա չի գտնում: Եւ ահա նա, զոհ դնալով իւր հակումներին, կը սկսի պնդել, թէ իբր քահանայ խօսքը սխալ է դործածւած հեղինակի գրքում և իբր քահանայ խօսքի տեղ անպատճառ պէտք է լինէր քուրմ: Եւ թէ նա ալդքած մեծ եռանդ ցոյց չը տար սխալներ որոնելու, նա սառնասրտութիւն կ'ունենար գոնէ Առձեռն բառարանից օգտւելու, ուր նա կը տեսնէր որ քահանայ նշանակում է նաև քուրմ, որ նոյնն է թէ հեթանոսների քահանայ: Նա չէր գալ ու պնդիլ, թէ ժամաստածութիւն կարող է լինել միայն քրիստոնէական եկեղեցիներում: Նա չէր պնդիլ շատ ուրիշ բաներ, որ նա դուրս է բերել իւր լօղածում և մանաւանդ նա չէր լանձն առնիլ վրիպակների ցտնկից օգտւել: Աներևակալելի է, բայց փաստ պատմեմ, իգիպտացիք մի ասաւած ունէին Նու անունով: Գրքումս էլ նա կոչւած է Նու, իսկ դիմորդով՝ Նուն: Բայց մի հատ տեղ սխալմամբ տպւել է Նունը: Վրիպակների ցանկում տպւած է՝ ալս ինչ երես ալս ինչ տող տպւած է

Նուճը, ուղիղն է՝ Նուճն: Այժմ պ. Քարամանյը, ինձ զարմացնելու համար, գալիս ու սովորեցնում է ինձ թէ Նուճը անունի մէջ ը տառը աւելորդ է: Ինչպէս էք հաւանում? Եւ դեռ դա միակ օրինակը չէ: Վերկակաների ցանկում կալ նկատւած նաև որ ալս ինչ տեղ տուած է Միջագետք, ուղիղն է Միջագետք: Նրևակալեցէք, որ իմ լեզուի սխալներն մէջ «Արձագանք»-ի խորիմաստ քննադատը դուրս է բերել ալն, թէ Միջագետք զըրուում է եռու և ոչ է-ով:

Ահա ապալիսի հակումներով քննադատների հետ մեղ շատ անգամ վիճակւած է գործ ունենալ: Բնական է, որ ես չեմ կարող մեծ ցանկութիւն ունենալ պ. Քարամանյից մատնանիշ արած ամեն մի սխալի վերալ կանդաւունել: Որովհետև իմ զլիաւոր նպատակը չէ ալստեղ իմ գիրքը պաշտպանել: Այն, ինչ մղում է ինձ ալս նկատողութիւնը զըրու, ալդ ցանկութիւնս է զըբիս մասին լուս տեսած մի քննադատութեան առթիւ ընթերցող հասարակութեան ուշադրութիւնը աւալիսի դրական գործիչների վերալ դարձնելու, որոնք զրականութեան մէջ ստիպւած են աւելի որոմ: Ներ ցանկելու, քան հողը մաքրելու: Իմ ցանկութիւնս է մի ինքն ըստ ինքեան ոչ բարդ օրինակի վերալ ցուց տալ «Արձագանք»-ի նման թերթերի և Քարամանյի նման կրիտիկոսների մտաւոր և մանաւաճ. դարձակաւ մթնոլորտը:

Ծանրակշիւ հանգամանքը սա է, որ Քարամանյի նմանները, ձեզ քննակու համար չետ չեն քաշուլ ոչ անվալել ձեռնից, ոչ աչքակապութիւնից և ոչ էլ աչքակապութիւնից էլ աւելի վատթար քալիբրից: Իմ խօսքը մի բանի մասին է, որի համար ընթերցողի ուշադրութիւնն եմ խնդրում, որովհետև ալս մի բանը որ պէտք է ասեմ, իսկ որ ծանրակշիւ է և վերաբերում է մարդու բուն բարոյական արժանաւորութեանը: Բալդ ոչ զուտ անձնական նշանակութիւն ունի ալդ, ալ մեծապէս կապ ունի մեր գրականութեան և, եթէ ուղէք, նոյն իսկ մեր քաղաքակրթութեան լաւաջղիմութեան հետ:

Բանը սա է, որ լեզուի մի քանի սխալներ բաւական չեն որ մի գիրք մուտք չը գործի մեր ուսումնարանները: Բալդ որովհետև անպատճառ հարկաւոր է Քարամանյին իմ գրքի տարածելու զէմն աւնել, եկէք ու ասենք թէ Արասխանեանցի գիրքը անաստւած է, անկրօն է:

Եւ մի ալդ տեսակ քալից չետ չի քաշուում «Արձագանք»-ի կրիտիկոսը, որը իւր լօղածում արտատպում է իմ գրքից մի կտոր, ուր Աստուածաշունչը անւանւած է հրէաների աւանդութիւնների գիրք, և ալդ խօսքը ահագին տառերով է տպում:

Եւ պ. Քարամանյը գտնում է, որ իմ գիրքը չը պէտք է ուսումնարաններում ընդունել գլխաւորապէս գրքի մէջ գործածւած ալդ մի խօսքի համար: Նա լաւտարարում է, թէ իմ գրքի նման մի գիրք կարելի է գրել ալն աղգերի ուսումնարանների համար, ուր կրօնի դասա-

տւութիւնը խափանւած է: Այլ խօսքերով, Քարամեանցը ուզում է նաեւ գրքի վերաւ ոչ թէ պատմական ճշդութեան տեսակետից, այլ կրօնական տեսակետից. և ահա նա դտնում է իմ գիրքը գատապարտելի. որովհետեւ Աստուածաշնչի համար ես ասել եմ, թէ նա իրէից աւանդութիւններ զիրքն է:

Փարիսեցիութիւնը քննադատութեան մէջ՝ ահա Քարամեանցի ալդ վարմունքի մէջ պէտք է որոնել: Եւ նախ կ'ապացուցեմ, որ ալն, ինչ ես իրէից աւանդութիւն եմ անւանել, նաև մեր նոյն իսկ կրօնական գրականութեան մէջ ընդունւած է աւանդութիւն ասել, և որ ուրեմն Քարամեանցը պատմութեան գրքի հեղինակի վերաւ մեղադրանք է դնում մի ալնպիսի խօսքի համար, որ մեր կրօնական գրականութիւնը ամենին մեղք կամ զալթակղեցուցիչ չի համարում, և որ գրականութեան մէջ ալդ խօսքը միակ ճիշդն է ճանաչւած: Ահա ապացուցենք:

Պատմելով իսրայելացւոց Նդիպտոս դնալը, երես 63, ես ասում եմ՝ «Այս անցքը պատմւած է նաև Հին Կտակարանի մէջ, որը իրէաների կամ երբայեցւոց կեանքի աւանդութիւնն է և պարունակում: Եւ ինտո՞ւ «Իստ հրէական աւանդութեան, Յակոբի տասն և իրիւս որդիներանցից ամենակրտսեբը՝ Յովսէփը և ալնո: Հետեևալ երեսում, երես 64, ես պատմում եմ իսրայելացւոց ելքը Նդիպտոսից, ալսպէս՝

«Իսրայելացւոց դրութիւնը լաւ էր, քանի որ Նդիպտոսում հիքսոսներն էին իշխում. բայց, որպէս ալդ շուտով պիտի տեսնենք, հիքսոսների դէմ եգիպտացիք ապստամբելին և հովիւները (հիքսոսները) ընկան ստրկական վիճակի մէջ: Նոցա գործ էին ածում շինութիւնների համար, և թալոր աղէսները, որ նւթա կրեցին ստրկութեան ներքոյ, երկար ժամանակ մնացին նոցա վիշդութեան մէջ: Դոցա մասին աղիողորմ կերպով պատմում է նոցա աւանդութիւնների գրքի, ալն է՝ Աստուածաշնչի մէջ:

«Ալդ ստրկական դրութիւնից իսրայելացիք աղատեցին Մոսէսի ձեռքով, որը նոցա դուրս բերեց Նդիպտոսից և օրէնքներ տւեց նրանք Սիդ օրէնքները կոչւում են Մոսիսական օրէնքներ. նոքա պարունակում են նաև տասն պատգամներ:

«Աստուածաշնչի ալն մասը, որ պատմում է իսրայելացւոց ելքը Նդիպտոսից, կոչւում է Գիրք ելից»:

Ահա իմ գրքի ալդ կտորն է որի վերաւ Քարամեանցը հրաւիրում է մեր դպրոցական վարչութեան ուշադրութիւնը: Սրբապգծութիւն է համարում նա, երբ ես, մի պատմական գրքում, Աստուածաշնչի պատմութիւնը իսրայելացւոց Նդիպտոս չեւու և Նդիպտոսից դուրս գալու մասին՝ աւանդութիւն եմ անւանել:

Աւանդութիւն ես անւանում եմ բերանէ բերած անցած պատմութիւնը: Ալսպէս է հասկացւում ալդ խօսքը բոլոր լեզուներում, որպէս և հայերէնում: Հրէաների մէջ հնուց մնացած աւանդութիւնները, որպէս

ամենքին չալսնի է, Հին Կտակարանի մէջ են ամփոփւած: Իսկ լատկապէտ արն պատմութիւնը, որը խօսում է Իսրայելացւոց լիզիպտոս չւելու և ալդ երկրից դուրս գալու մասին, աւանդութիւնից քաղած պատմութիւն է եկամ հէնց ոչ ալ ինչ է եթէ ոչ աւանդութիւն (մինչդեռ, Քարամեանցի ասելով, զորան չը պէտք է, աւանդութիւն անւանել): Եւ մեր կրօնական գրականութեան մէջ էլ նա չալսնի է որպէս աւանդութիւն, վերցնում եմ, օրինակ, «Արարատ» ամսագիրը, որ էջմիածնի Մալլ Սթոու պաշտօնական թերթն է և սոյն տարւալ լուրիս ամսաւ տետրակում, երես 491 կարգում եմ հետեւեալը՝

«Բայց սրբազան աւանդութիւնն, որ նկարագրած է Մովսէսի առաջին զրբում (Գիրք ծննդոց, գլ. ԺԱ), պատմում է մեզ, որ...»:

Եւ կամ նոյն չօղւած, երես 492՝ «Մենք շատ հեռուն կ'երթալինք, եթէ կառնալինք ալսանդ աւելի ուշադրութեամբ հետազօտել հին աւանդութիւնն, որ պահպանել է մեզ համար Ծննդոց գիրքը»:

Բայց անցնենք ուրիշ, աւելի զօրեղ ապացոյցների: Որոնք օրինակներ կրօնի դասագրքերի մէջ: Պատահմամբ իմ ձեռքիս է կրօնի մի դասագիրք Սարգիս Բարսեղեան Գնունու, Գիրքը ներկած է Դէորդ IV կաթողիկոսին, տպագրւած է սորա հրամանով և ընդունւած է իբր դասագիրք: Այդ գրքի երես 30 ես կարդում եմ.

«Հարց. Մովսէսի հինգ գրոց վերալ ինչ գիտելիք կալ:

Պատասխան. Մովսէսը Քրիստոսէն գրեթէ 1500 տարի լառաջ գրում՝ նորա գրածն ամենալն ալկալի պատմութեանց հնագոյնն է, և բնաւ Մովսէսէն լառաջ պատմագիր չը կալ, որոց հետևող կամ նմանող լինէր, ալ միայն Ս. Հօգին է նորա առաջնորդողն, որոց պատմութեան աղբիւրն էր «Աւանդութիւնն»: Եւ նկատեցէք որ Աւանդութիւն խօսքը նօտր տառերով է տպւած ընագրում, եւ լետով՝

Հարց. Մովսէսը քնչ աւանդութիւն ունէր:

Պատասխան. Մովսէսի ծնւած ժամանակը տակաւին շնկոր տեսանդներ կալին կենդանի լիզիպտոս, որք շատ աւանդութիւնն եր լսած էին ի Յակոբալ. Յակոբն ևս Աբրահամու միւռանելէն լառաջ ծնած էր և շատ աւանդութիւնն եր լսած լԱբրահամէ, իսկ Աբրահամն Սեմալ ժամանակից էր, իւր ծնած ժամանակը. տակաւին կենդանի էր Սեմալ շատ աւանդութիւնն եր լսած էր ի Սեմալ,...

Այս բոլորով լամենալն դէպս ապացուցւում է, որ ես Աստուածաշնչի նկատմամբ ալնալիս խօսք չնմ գործածել, որ կարողանար յալ լալկ զիցնել ընթերցողներին: Բայց դժբաղդութիւնը սա է որ ես համարձակ կարող եմ պնդել թէ պ. Քարամեանցը գիտէր ալդ բանը և նա ուզեցել է միայն լելու լսառնել, ստել, կեղծել, միմիալն ալն նպատակով, որ արգելք լինի գրքիս տարածւելուն: Իսկ որպէս զի իւր չար նպատակին հասնի, նա աւանդութիւն խօսքին լատկացրել է մի սխալ լմաստ:

Եւ ասացի արդէն որ աւանդութիւն հասկացում է բերանէ բերան անցած պատմութեան մտքով: Մի աւանդութիւն կարող է սխալ պատմութիւն լինել, եւ կարող է և բոլորովին ճիշդ պատմութիւն լինել, նորա մէջ կարող են երկուսն էլ խառը լինել: Բայց աւանդութիւն խօսքին անպատճառ սուտ կամ հնարովի պատմութեան իմաստը չափացնել չի կարելի: Քննադատական հետազոտութիւններին է թողած մի որ և իյէ աւանդութեան իսկութիւնը ճանաչել և կամ իսկութեան աստիճանը որոշել: Բայց, կըրկնում եմ, ամէն պատմութիւն, որ բերանէ բերան է անցկացած ամբողջ սերունդների ընթացքում—անպատճառ աւանդութիւն է. նրան ալ անուն չեն տալիս:

Բայց «Արձագանք»-ի քննադատների ոգին ալնպէս է, որ մի հեղինակին փնտսելու համար նոքա պատրաստ են ուրանտլ և ծովու լառերի իմաստը: Քարամեանցը անպատճառ ուզում է որ իմ գրքի ընթերցողները աւանդութիւն խօսքը միայն սուտ պատմութեան մտքով հասկանան: Այդ երևում է նորանից, որ Քարամեանցը «պատմական ստուգ տեղեկութիւնները» հակադրում է «աւանդութիւններին»: Ահա նորա խօսքերը... «և ապացոյց որ նորա (Աստուածաշնչի) մէջ, բացի աւանդութիւններից, և պատմական ստուգ տեղեկութիւններ կան, ինքը Արասխանեանցը և կամ նորա բնադիրը ապացոյցներ են բերում Աստուածաշնչից»: Բայց ախար Արասխանեանցը Աստուածաշնչից հրէից մի աւանդութիւն առաջ է բերում հաստատելու համար ալն, ինչ պատմում է գրքի մէջ իսրայելացւոց լիդպտոս զնալու, ալնտեղ մնալու և ալնտեղից դուրս գալու մասին. ուրեմն էլ ինչպէս նոյն Արասխանեանցը կարող էր աւանդութիւն և սուտ կամ հնարովի պատմութիւնը նույնացնել. և ինչին էր հարկաւոր Քարամեանցին հէնց իմ գրքի առիթով «աւանդութիւններին» հակադրել «ստուգ տեղեկութիւնները»: Պատասխանը շատ հեշտ է գտնել՝ Քարամեանցին հարկաւոր էր ալնպէս վարւել իմ գրքի վերալ սուեր գցելու համար, բոլորովին չը նկատելով, որ ինձ համար փոս փորել ցանկացողը հէնց իրա համար է փոս փորում: Պարզեմ ասածս, իթէ աւանդութիւն և սուտ պատմութիւն խօսքերը համանիչ են, ապա Քարամեանցի պէս փարիսեցին չը պէտք է ասէր, թէ «Բացի աւանդութիւններից (ուրեմն, ըստ Քարամեանցի, բացի սուտ պատմութիւններից) կան Աստուածաշնչում նաև ստուգ տեղեկութիւններ»:

Ա. ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ,